

Türk Dil Kurumu Yayınları

GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ
ÇALIŞTAYI BİLDİRİLERİ

28-29 Nisan 2011

Yayıma hazırlayan
İ. Hakkı AKSOYAK

Ankara, 2014

ÂLÎ'NİN KÛNHÜ'L-AHBAR'INDA SAFEVİLER

Tufan GÜNDÜZ*

*Künhü'l-ahbar*¹, Osmanlı tarihine hasredilmiş hususi bir tarih kitabı olduğundan Osmanlıların çevre ülkelerle ilişkileri sadece yeri geldiğinde izah edilmiştir. Bu yüzden Safevilere dair ilk bilgiler, Şah İsmail'in 1507 yılındaki Dulkadir beyliği üzerine yaptığı seferi dolayısıyla görülmeye başlar. Güya Şah İsmail Dulkadiroğlu Alaüddeve Bey'in kızını kendine ister, o rıza göstermeyince derhal Dulkadir ülkesine asker sürer². Osmanlı topraklarından geçerken II. Bayezid, Yahya Paşa'yı onu engellemesi için görevlendirince "Rum ülkesinin hünkârı benim büyük babamdır, onun hâkimiyetindeki topraklar benim fethetmeyi arzuladığım yerler değildir." diye haber gönderir. Durmaksızın Maraş'a saldırır. Orayı harabeye çevirdikten sonra Diyarbakır üzerinden Karabağ'a yönelir³. Hâlbuki Dulkadirli beyliği ile Safevilerin ilişkilerinin bozulmasının pek çok sebebi bulunmaktaydı. Akkoyunlu sultanı Murat Bey, Şah İsmail'e yenildikten sonra önce Bağdat'a gitmiş, orada tutunamayınca Dulkadirli'lere sığınmış ve Dulkadiroğlu beyi Alaüddeve'nin kızı ile evlenmişti. Diğer taraftan Anadolu'nun doğusunda meydana gelen istikrarsızlıktan istifade etmek isteyen Dulkadirli hâkimiyet sahalarını Kemah ve Diyarbakır'a kadar uzatmaya çalışıyorlardı⁴.

Bu ilk bilgilerden anlaşılacağı üzere Âlî'nin, Hoca Sadettin Efendi'nin *Tacü't-tevarih*'ini kaynak olarak kullandığı halde Osmanlı Devleti'nin doğusunda meydana gelen olaylar hakkındaki naklettiği bilgiler sathidir. Anlaşıldığına göre bu bahislerde onun Hoca Sadettin veya çağdaşı diğer müverrihlerden istifade etmek gereği duymamıştır.

* Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, tgunduz@hacettepe.edu.tr

1 Bu çalışmada Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kitabü't-tarih-i Künhü'l-ahbar*, I. Cild, II. Kısım (nşr.: Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar), Kayseri 1997 adlı çalışmadan istifade edilmiştir. Bu yayın *Künhü'l-ahbar*'ın Kayseri Raşit Efendi Kütüphanesinde 901 ve 920 numaralı nüshalarına dayanmaktadır. Bu bildiri metninde verilen referanslar bu kitaptaki sayfa numaralarıdır.

2 Gelibolulu Mustafa Âlî, *age.*, s. 908.

3 Gelibolulu Mustafa Âlî, *age.*, s. 909.

4 Refet Yinanç, *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s. 91; Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul 2010, s. 95 vd.

Aynı sathilik, Safevi hanedanının ortaya çıkışı ve Şah İsmail'e dair naklettiklerinde de görülür. Osmanlı tarihçilerinden Aşıkpaşaoğlu büyük bir tesadüf eseri tanışma imkânı bulduğu Şeyh Cüneyt'e dair ciddi bilgiler naklettiği ve onu ölümüne kadar takip ettiği halde⁵, Âlî, hanedan hakkında bilgi vermeksizin doğrudan Şah İsmail'in zuhuruna değinir. Âlî'ye göre Şah İsmail babasının yolundan giderek binlerce askeri ile birlikte Tebriz'de tahta oturmuş, askerlerine de kızıl başlık giydirip onların Kızılbaş diye şöhret bulmalarını sağlamıştır. Oysa çok iyi biliyoruz ki kızıl başlık giydirilmesi Şah İsmail'in babası zamanında gerçekleşmişti. Âlî'nin bu bahislerde Safevi kaynaklarından istifade etme yoluna gitmediği gibi Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşaoğlu'nun eserini de görmediği anlaşılmaktadır.

Künhü'l-ahbar'da Safevilere dair ilk ifadelerden itibaren belirli bir ön yargı ve düşman görme hâli derhâl fark edilmektedir. Kızılbaşlar “evbaş”, “kallaş”, “güruh-ı mekruh”, “mülhid”, “gayr-i muhterem” gibi ifadelerle anılmaya başlar. Bu durum Osmanlı tarihçilerin neredeyse hepsinde görülür. Onun Kızılbaşlar hakkındaki naklettikleri ise daha çok duyumlara dayanır.

Âlî'nin Kızılbaşları tezyif eden görüşleri Şah Kulu ayaklanmasının izah edildiği bahiste daha da ağırlaşır. Şeytan Kulu diye adlandırdığı Şah Kulu'nun, helal ile haramın artık ayrılmayacağını, nikâhın cahil sözü olduğunu, kadınların rızası alındıktan sonra mübah sayılacağını söylediğini bildirir⁶.

Âlî'ye göre Müslümanlar “Allah Allah” diye savaşa girerlerken Kızılbaşlar “Şah Şah” diye bağırırmaktaydılar. Şah'a bağlılıkları o dereceye erişmişti ki, Şah İsmail bir kişiye gazap eyleyip, Kızılbaşlara bunu yiyin dediğinde Kızılbaşlar o kişiyi paramparça edip yerlerdi. Şah İsmail de bu tür emirler vermekten büyük hazzalı, bunu kuvvetinin büyüklüğüne sayar ve iftihar ederdi⁷.

Kızılbaşların Şah'ın emriyle insan yediklerine dair bilgi, o dönemde çok hızlı dolaşan dedikodulardan biriydi. Haddizatında Şah İsmail'in dehşet gösterilerinden birinde de bu tür vakıanın yaşandığı tespit olunuyor. Onun Firuzkuh bölgesini ele geçirmesi esnasında buraya sığınmış olan Musullu Türkmenlerinden Murat Bey-i Cihanşahlu'nun ateşte pişirildikten sonra Şah İsmail'in emriyle Kızılbaşların yediğine dair kuvvetli bir rivayet bulunmaktadır⁸. Anlaşıyor ki bu rivayetler

5 Aşıkpaşazade, *Tevârih-i Al-i Osman*, (nşr.: Ali Bey), İstanbul 1332, s. 264 vd.

6 Oldu ashab-ı fesadata imâm

Didi hep bir durur helâl ü harâm

Didi: Cahil kavlidir nikâh

Oldu her avret rıza ile mübâh (Gelibolulu Mustafa Âlî, *age.*, s. 927.)

7 Gelibolulu Mustafa Âlî, *age.*, s. 1086.

8 Bu husus, Şah İsmail'in Firuzkuh bölgesini fethi esnasında meydana gelen bazı olayların Osmanlı ülkesinde duyuluş biçimiyle ilgilidir. Safevi Kaynaklarının naklettiğine göre Şah İsmail Firuzkuh bölgesini ele geçirdikten sonra sadık adamlarından Aykutoğlu İlyas Bey'in intikamını almak amacıyla kalenin sahibi olan Hüseyin Kiya Çelavî'yi öldürtmüş, kaleye

Osmanlı ülkesine kadar ulaşmıştı. Bu çerçevede güya Sultan Hüseyin Mirzada onların bu fiillerini iştmiş, zararın kendisine kadar ulaşacağından korktuğundan hemen Şah İsmail'in cülusunu tebrik etmiş.

Âlî'nin en fazla içerlediği konulardan biri Şah İsmail'in, Özbek hanı Şeybek Han'ın başını II. Bayezid'e göndermesiydi. O bu davranışa karşı gereken cevabın verilmemesi bir yana Osmanlı sultanının Şah İsmail'e hayranlık duyduğunu utanç içinde anlatır. Bu hadisenin halk üzerinde büyük bir korku yarattığından bahisle ahalinin; “*Acaba Rum memleketine bugün mü gelir yoksa yarına mı kalır?*” diye korku içinde beklediğini nakleder⁹. Âlî'ye göre bu hareket II. Bayezid'in tahttan indirilmesi için geçerli bir sebep olduğu gibi, Selim'in İran ahvalini yakından takip etmesi dolayısıyla tahtında en önemli adayıydı. Bu çerçevede Âlî, Şehzade Ahmet ve Korkut'u Safevi hareketini anlamamakla suçlar ve sözü tahtı I. Selim'in hakkettiğine getirir. Keza, I.Selim'in sultan olduktan sonra Şehzade Ahmet'in öldürülmesini Şah Kulu ayaklanmasını ciddiye alıp bastırmamasına, bu yüzden Kütahya ve çevresinin tahrip olmasına vesile olmasına bağlar¹⁰.

Yavuz Sultan Selim'in tahta geçer geçmez Şah İsmail meselesini çözmeye çalışması da *Künhü'l-ahbar*'da önemli bir yer tutar¹¹. Âlî, Yavuz Sultan Selim'in bu konuyu doğrudan dinî bir mesele olarak gördüğünü bildirir. Yavuz Sultan Selim: “O makulenin mezhebi batıl, meşrebi na-pak, atıl ve murdar levend, onun mazarratını izin vermek din ve devlete layık değildir.” diyerek sonra İran üzerine sefer açacağını bildirmiş ve hazırlıklara başlanmasını emretmiştir¹².

Âlî'nin bundan sonra Çaldıran Savaşı'na kadar naklettiği bilgiler, Celalzade Mustafa, Hoca Sadettin, İdris-i Bitlisî gibi *Selimnâme* yazarlarına ve Haydar Çelebi *Ruznamesi*'ne dayanmaktadır. Bu çerçevede İran kaynaklarına hiç bakmadığı ve Çaldıran'a kadar Şah İsmail'e dair hiçbir haber nakletmediği tespit olunuyor. Onun Farsça kaynakları ihmali bütün metin boyunca hissedilir derecede

sığınmış olan Musullu Türkmenlerine katliam yapmış ve Türkmenlerin beyi Murat Bey-i Cihanşahlu'yu ateşe attırmış ve yenilmesini emretmişti (Abdi Bey-i Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbar*, (nşr.: Abdülhüseyn Nevaî), Tahran 1991, s. 42; Kadı Ahmed b. Şerefettin el-Hüseyn el-Hüseynî el-Kumî, *Hülasatü'l-Tevarih*, C. I, (nşr.: İhsan İşrakî) Tahran 1971, s. 83; İskender Bey-i Münşî-Türkmen, *Tarih-i Alem-ârâ-yı Abbasi*, c. I, (nşr.: Muhammed İsmail Rızvanî), Tahran 1999, s. 49-51.

9 Gelibolulu Mustafa Âlî, *age.*, s. 935.

10 Âlî, Celalzade Mustafa'nın *Tabakatü'l-memalik*'inden aktardığı anlaşılan bilgilerde I. Selim'in Ahmet'e “Sen Karaman toprağında (taht-ı Yunan) kalabalık ve ağır silahlı askerlerle savaşa hazır halde oturuyor iken Şah Kulu adlı Haricî gelip yanından geçe ve Kütahya'ya girip asrın padişahının bir beğlerbeğisini öldüre, Müslümanların mallarını yağmalayıp Kızılbâş'a doğru gide, sen onun üzerine varmayasın ve memleketi o haricinin zararından kurtarmayasın. İşrette olup memleketin halini görmezden gelesin. Pekâlâ böyle mi saltanata talip olacaksın?” diye hitap ettiğini nakleder (Gelibolulu Mustafa Âlî, *age.*, s. 931.).

11 Gelibolulu Mustafa Âlî, *age.*, s. 1073-1109.

12 Gelibolulu Mustafa Âlî, *age.*, s. 1073.

görülebiliyor. Ne var ki bu yaklaşım, sadece Âlî'de değil Hoca Sadettin gibi bir kolu İran'da olan önemli Osmanlı tarihçileri için de geçerlidir. Dolayısıyla aslında bunun sadece Âlî'ye özgü bir eksiklik olmadığını da burada ifade etmek gerekir.

Âlî'nin, Anadolu'daki Kızılbaşların defter edilip 7 yaşından 70 yaşına kadar kırk bin kişinin öldürüldüğü yolundaki ifadeleri İdris-i Bitlisî'den aldığı açıktır. O da yine aynı kaynağı kullanan diğer Osmanlı tarihçileri gibi bu büyük iddiayı hiçbir mantık süzgecinden geçirmeden nakleder. Oysa bu bilgilerin sadece bir söylenceden ibaret olduğu, tımar ve vergi defterleri incelendiğinde bu iddiayı doğrulayacak verilere rastlanmadığını söylemek durumundayız¹³.

Âlî, savaş öncesi Osmanlı ordusunun ilerleyişine ve Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e yolladığı mektuplarına geniş yer ayırmıştır. Ancak onun bu bilgileri daha çok İdris-i Bitlisî ve Hoca Sadettin'den naklettiği derhal göze çarpıyor. Bununla birlikte o İdris-i Bitlisî'yi değil de Hoca Sadettin'i zikretmeyi tercih ediyor. Bu ayırım, Çaldıran Savaşı'nın sonuçlarına dair naklettiği bilgilerde daha da belirginleşiyor. Bu cümleden olarak Şah İsmail'in savaş meydanını terk etmesi ve eşi Taçlı Hanım'ın esaretine dair naklettiklerinde yine Hoca Sadettin'i esas almıştır.

Âlî'ye göre Çaldıran Savaşı'nda ölen Kızılbaş askerinin sayısı yirmi iki bin kadardır¹⁴. Buna mukabil *Ahsenü't-Tevarih* ölü sayısını beş bin (3000 Osmanlı); *Hülasatü't-Tevarih* ise biraz daha fazla gösterir¹⁵. Şah İsmail'in savaş meydanından çekilip Tebriz'e ulaşmasıyla ilgili olarak ise mevcut bilgileri değerlendirmek yerine mağlup Şah'ı küçümseyen alaycı ifadelerle yer verir. Güya, Şah İsmail'i çok uzaktan görünce bile secdeye kapanıp başını kaldırmaya cesaret edemeyen Tebrizliler, onun perişan vaziyette savaştan kaçtığını görünce karşılayıp istihza ile hâl hatır sormuşlar, hatta hararetini almak için karpuz ikram etmişler. Ama Şah, onların edepsizliklerini unutmayıp ilk fırsatta kılıçtan geçirmiş. Safevi kaynaklarına göre Şah İsmail Tebriz'e uğramaksızın Dergezin'e çekilmişti. Hatta Tebriz'deki sarayında kalan ağırlıkları yenilginin ardından adamları tarafından kaçırılmıştı. Görülüyor ki Âlî'ye ulaşan bu rivayet -eğer Âlî'nin Şah İsmail'i istihza için kaydetmediyse - Tebriz halkının 1502 yılında Şah İsmail tarafından katliama uğratılmasının başka bir hikâye içine sıkıştırılarak anlatılmasından ibarettir.

13 Bu husustaki nihai tartışmalar ve değerlendirmeler için bk. Feridun Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2010, s. 95 ve devamı.

14 “Âkîbetü'l-emr Şah-ı güm-rah on sekiz bin miktarı sipah ile kaldı.” Gelibolulu Mustafa Âlî, *age.*, s. 1103.

15 “Beş bin kişi öldü, üç bini Sultan Selim'in askeri idi.” Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, (neşr.: Abdülhüseyn Nevaî), Tahran 1357/1979, s. 195; “Çaldıran'da öldürülenlerin sayısı çoktur, ama müverrih Hasan Bey (Rumlu) bu savaşta ölenlerin sayısını beş bin olarak yazmıştır. Üç bin Osmanlı, iki bin Kızılbaş, fazla yokmuş.” İskender Bey-i Münşi-Türkmen, *Tarih-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî*, (neşr.: Muhammed İsmail Rızvanî), Tahran 1377/1999, C. I, s. 72.

Âlî, savaşta esir düştüğü rivayet edilen Taçlı Hanım meselesinde de yine Osmanlı kaynaklarının izinde giderek onun hem esir düştüğü ve Tacizade'ye nikâhlandığı hem de esir düştükten hemen sonra kurtulup Şah İsmail'in yanına gittiği rivayetlerini anlatır. Burada da yine Hoca Sadettin'e yaklaşarak onun dedesi Hoca Muhammed İsfehanî'den dinleyip eserine aldığı hikâyeyi ön plana çıkarır. Buna göre Taçlı Hanım savaşta sonra bir gün süreyle kaybolmuş, Hoy yakınlarında -yani Tebriz yolunda iken- bulunmuştur. Böylece kendisi de bu görüşe yaklaşmış olur. Bununla birlikte İran kaynakları Taçlı Hanım'ın esaretine dair hiçbir bilgi vermezler. Hatta pek çoğu onun savaşa katıldığından bile bahsetmez. Doğrusu, Taçlı Hanım'ın Osmanlı ülkesinde kalması ve Tacizade Cafer Çelebi ile evlendirilmesi bütünüyle Osmanlı rivayetidir ve daha çok Şah İsmail'i tezyif etmek amacıyla anlatılır. Oysa o hayatını İran'da tamamlamış bir hanımdır¹⁶.

Görülüyor ki Âlî'nin Safevilere dair anlattıkları daha çok Hoca Sadettin, İdris-i Bitlisî, Celalzade Mustafa gibi devrin önemli kalemlerinin eserlerine dayanmaktadır. O, derlediği bilgilere zaman zaman halk arasında yaygın olarak dolaşan rivayetleri de eklemiştir. Buna mukabil Safevi kaynaklarının hiçbirini kullanmamıştır. Bu husus onun ihtiyaç duymama gibi bir tercihten değil, Farsça kaynak eserlerin İstanbul'a kadar henüz ulaşmamasından kaynaklanması galip ihtimaldir. Nitekim Hoca Sadettin de pek çok konuyu babası veya dedesinden dinlemek durumunda kalmıştır. Öte yandan Âlî'nin Kızılbaşlar hakkındaki genel kanaati de diğer Osmanlı entelektüelinden farklı değildir.

KAYNAKÇA

- Abdi Bey-i Şirazî, *Tekmiletü'l-Ahbar*, (Nşr.: Abdülhüseyn Nevaî), Tahran 1991.
- Aşıkpaşazade, *Tevârih-i Al-i Osman*, (Nşr.: Ali Bey), İstanbul 1332.
- EMECEN, Feridun; *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul 2010.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kitabü't-tarih-i Künhü'l-ahbar*, I. Cild, II. Kısım (Nşr.: Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İbrahim Hakkı Çuhadar), Kayseri 1997.
- İskender Bey-i Münşî-Türkmen, *Tarih-i Âlem-ârâ-yı Abbasi*, C. I, (Nşr.: Muhammed İsmail Rızvanî), Tahran 1999.
- Kadı Ahmed b. Şerefettin el-Hüseyn el-Hüseynî el-Kumî, *Hülasatü't-Tevarih*, (Nşr.: İhsan İşrakî) Tahran 1971.
- GÜNDÜZ, Tufan; *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul 2010.
- GÜNDÜZ, Tufan; "Şah İsmail'in Eşi Taçlı Hanım", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S. 51.
- YİNANÇ, Refet; *Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989.

16 Tufan Gündüz, "Şah İsmail'in Eşi Taçlı Hanım", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S. 51, s. 223-233.